

Euskararen ume ezezaguna: Euskal Herriko bale arrantzaleen truke-hizkuntza

Jose Inazio Hualde

1. Truke-hizkuntzen sorkuntza eta bilakaera

Gizakiok hizkuntzaz baliatzen gara komunikatzeko. Baina, munduan badira hizkuntza bat baino gehiago, eta badaiteke komunikatu behar dutenek hizkuntza bera ez ezagutzea. Egoera hauetan ere, partaideek benetan komunikatu nahi baldin badute (adibidez, gauzak trukatu nahi dituztelako), beren helburu komunikatiboa lortuko dute gehienetan. Partaide bakoitza bere hizkera sinplifikatzen eta errazten saiatuko da, oso egitura sinpleak erabiliz eta hiztegia murriztuz, eta besteak esaten duena, testuinguruaren bidez ulertzeko ahalegin guztiak egingo ditu.

Komunikatze-prozesu honetan, hizkuntza berri baten oinarriak eraikiko dituzte partaideek askotan. Hizkuntza berri honek bi hiztunen ama-hizkuntzatatik hartutako hitzak izango ditu bere hiztegian, eta, agian, beste hizkuntzetakoak ere. Morfologia ahalik eta sinpleena eta xehetasun gabekoena izango da; eta joskera, ahalik eta neutralena. Kode hau bakarrik informazio minimoa emateko izango da baliagarria, eta, gainera, soilik arlo mugatu batean (sal-erosketan).

Partaideek nahi zutena lortu eta gero ez baldin badute berriro elkar ikusten, dena han bukatuko da. Baina, aldizkako harremanak izaten hasten badira, lehen elkarrizketan erabili zuten kodea gogoratzten saiatuko dira. Adibidez, lehen elkarrizketan gauza bat oso ona zela adierazteko, batek *mucho good* esan baldin bazuen eta besteak esangura ulertu, hurrengo elkarrizketetan ere esaldi hori erabiliko dute. Denboraz, truke-hizkuntzak gero eta finkotasun handiagoa izango du, eta hiztegia eta egitura garatuz joanen dira, harremanetako eremua zabaltzen den neurrian. Truke-hizkuntza hiztegiz eta egituraz finkatua denean, partaide berriek sal-eroste harremanetan parte hartu nahi baldin badute, kodea ikasi beharko dute, edozein hizkuntza ikasten den bezala. Urte batzuren buruan, agian, partaide berriek truke-hizkuntza hizkuntza naturalizat hartuko dute. Beharbada, beste partaide arrotzen ama-hizkuntza dela uste izango dute. Baliteke, azkenik, partaide denek zinez sinestea truke-hizkuntza beste norbaiten ama-hizkuntza dela.

Aipatu prozesua nahikoa ezaguna da, anitzetan eta leku askotan gertatu bait da. Adibide aipagarri bat *russenorsk* deitutako truke-hizkuntzarena da¹. Hizkuntza hau Norvegiako eta Errusiako arrantzale eta nekazariek erabiltzen zuten Eskandinaviaren iparrekoko puntan beren sal-erosketa tratuetarako, 1917. urteko Errusiako iraultza baino lehenagoko mendeetan. Hizkuntzaren izenak adierazten duenez, *russenorsk* erdi-norvegiera eta erdi-errusoa da hiztegiz (badira, ingelesezko eta beste hizkuntzetako hitzak, gainera); inoiz ez zuen garapen handirik izan, kodearen sortzaile eta erabiltzaileek ez bait zuten harreman esturik. Bakarrik Artikoko udako hilabete laburretan elkartu ohi ziren, arrainak barazkiez trukatzeko. Hala ere, *russenorsk* nahikoa finkatua zegoen hiztegia eta egitura. Izan ere, denek sinesten zuten hizkuntza naturala zela; beste nazioaren hizkuntza, hain zuzen. Norvegiarrek uste zuten hizkuntza hori errusoa zela, eta alderantziz².

Lehen truke-hizkuntza ezaguna, Erdi Aroko *lingua franca* delakoa da, Mediterranioko kostaldeko eskualdeetan gizaldi askotan zehar musulman eta kristauen artean erabili zena.

Truke-hizkuntza bat finkatzen eta zabaltzen denean, *pidgin* deitzen da. Europako nazioek egindako kolonizazioaren ondorioz, pidgin asko sortu ziren munduan zehar. Gaur egun munduko eskualde cleaniztun askotan pidgin bat edo beste erabiltzen da merkatu eta azoketan. Mendebaldeko Afrikan (Nigeria, Ghana, Kamerun, Ekuator Ginea, etab.), ingeles hiztegia oinarritutako pidgin bat oso erabilia da. Beste pidgin bat, *Tok Pisin* (ingeles

hiztegizkoa baita), Papua-Ginea Berriaren hizkuntzarik hedatuena eta erabiliena da. Irla hartan zazpichunen bat hizkuntza mintzatzaren direla kontutan hartu behar dugu³.

Pidgin bat norbaiten ama-hizkuntza bihurtzen denean, *kreolera* deitzen da. Pidginen kreolatzea sarritan gertatu zen Ameriketako plantazioetan, esklabuaren artean. Nagusiek hizkuntza desberdin askotako esklabuak nahiago zituzten plantazio batean, horrela hobeki menperatzeko eta mutinak eta errebolta eragozteko. Egoera horretan, pidgina erabiltzen zen esklabu guztien artean eta gauza guztietarako. Pidgin hauen hiztegia, nagusien hizkuntza europarretatik dator batez ere. Hala ere, egituraz, Mendebaldeko Afrikako hizkuntzekin antz handia dute kasu askotan. Haurrek ikasten zuten hizkuntza bakarra pidgin hori zen; hori bait zen plantazioan entzuten zen mintzaira. Modu honetan, funtzio oso mugatu batzuetarako sortu zen kodea, komunikabide eta, gainera, pentsabide bakartzat hartu behar zuten plantazioan jaioetako haurrek.

Pidgin bat kreolera bihurtzen denean, ama-hizkuntza bilakatu zuten denean, oso arinki aldatzen da, hiztunen bizitzaren behar guztietarako egokitu behar bait du. Hiztunek hizkuntza itxuraldatzen dute. Haurrek jasotzen dute *input* pobretuarekin, sistema linguistiko oso bat eraikitzen dute, bizitzako funtzio guztietarako egokia dena. Hizkuntzalari batzuek garrantzi handia eman diote kreolatzearen ikerketari, gizakion hizkuntza sortzeko ahalmena aztertzeko egoerarik onena eskaintzen bait du prozesu honek, haien ustez.

Kreolatzeko-prozesua ere behin eta berriz gertatu eta gertatzen da. Kreolera bat da, adibidez, Haiti-n gaur egun mintzatzaren den hizkuntza. Lehen aipatutako Tok Pisin ere kreolatu ari da Ginea Berriko hirietan.

2. Euskaldun arrantzaleen truke-hizkuntza

Hamasei eta hamazazpigarren mendeetan, Euskal Herriko arrantzaleek, baleen bila, Europako iparraldeko herriein sartu ziren harremanetan. kontaktu hauek ez ziren inoiz luzeak, baina bai naharoak.

Badakigu euskaldunek holandarrekin, alemanekin, islandiarrekin, etab., harreman komertzialak zituztela. Baina Ipar Europako

jendearekin hitz egiteko, zein hizkuntza erabiltzen zuten euskaldunek? Erantzunik logikoena da pidgin bat, truke-hizkuntza bat, erabiltzen zutela. Hori izango litzateke nire apustua, antzeko egoeretan hori gertatzen dela ikusiz. Izan ere, badugu ebidentzia tratu horietan pidgin bat sortu zela baieztatzeko. Ebidentzia hau Islandian aurkitu zen.

XVII. mendeko islandiar batek. *Vocabula Biscaica* izenpean, euskarazko hitz-zerrenda bat kopiatu zuen, hitzen itzulpena islandieraz emanez. Guretzat interesgarriena da, hitz-zerrenda honen bukaeran esaldi batzu ere eman zituela. Nahiz eta *Vocabula Biscaica*-ren izenpean egon, esaldi hauek ez daude euskaraz, euskal pidgin batean baizik. Agian, islandiar idazleak uste zuen euskara garbia zela, hala ere. Esaldien edukin edo arlo semantikoak ere ematen du aditzera mintzaira hau euskaldunek eta islandiarrek sal-erosketan erabiltzen zuten hizkuntza zela. Nicolaas G.H. Deen-ek, hizkuntzalari holandes batek, 1937. urtean, *Vocabula Biscaica* deitutako dokumentua, Islandian aurkitutako beste euskal hiztegi batekin batera, aztertu eta argitara zuen⁴. Deen-en liburuan agertzen diren daturik interesgarrienak jarraian datoz:

- (1) presenta for mi
'eman iezadazu'
- (2) bocata for mi attora
'ikuz iezadazu atorra'
- (3) presenta for mi locaria
'eman iezadazu lokarria'
- (4) ser ju presenta for mi
'zer ematen didazu?',
- (5) for mi presenta for ju biskusa eta sagarduna
'ematen dizkizut bizkotxoia eta sagardoa'
- (6) trucka cammisola
'eros ezazu kamisola,
- (7) sumbatt galsardia for
'zenbat galtzerdiren ordainetan,
- (8) hamar by galsardia
'hamabi galtzerdi'
- (9) sey galsardia esta vyra
'sei galtzerdi, ez gehiago'

- (10) cavinit trucka for mi
'nik ez dut ezer erosten'
- (11) Christ Maria presenta for mi balia, for mi, presenta for ju
bustana
'Kristok eta Mariak balea bat ematen badidate, nik emango
dizut buztana'
- (12) for ju mala gissuna
'zu zara gizon gaiztoa'
- (13) presenta for mi berrua usnia eta berria bura
'eman iezadazu esne beroa eta gurin berria'
- (14) ser travala for ju
'zertan ari zara'

Eman ditudan euskarazko itzulpenetarako, Deen-ek eskaintzen dituen espainolezko eta alemanezko itzulpenak eta jatorrizko islandierazkoak jarraitu dituz.

Truke-hizkuntza honetan dauzkagun datuak nahikoa urriak izan arren, azterketa linguistiko labur bat bederen merezi duelakotan nago. Argi dago emandako esaldiak ez daudela ez euskaraz, ez beste inongo hizkuntza naturaletan. Benetako truke-hizkuntza bat daukagu hemen. Batez ere (baina ez bakarrik) euskal hitzak erabiliz eraikitako kode sinpletu bat da hau. Azter ditzagun, bada, kode honen ezaugarri lexiko, morfologiko eta sintaktikoak, datuen murritasuna kontutan hartut.

2.1. Hiztegia

Goiko esaldietan, hitz gehienak euskaraz erabiltzen direnak dira. Hala ere, haietako asko, euskaraz ezezik, beste Europako hizkuntzetan ere erabiltzen dira. Truke-hizkuntza honen oinarriko aditzen kasuan (*presenta* eta *trucka*), antzeko hitzak aurkitzen dira Europako hizkuntza askotan. Kontutan hartu behar dugu, hitzen esangura ez dela beti euskaraz eta alboko erdaretan antzeko hitzek daukatena. Horrela, *presenta* aditzak 'eman' esan nahi du, *trucka* 'erosi' da, eta *travala* 'ari, egin'. Nolabait ere, pidginean agertzen diren aditzak euskarazko jatorrak baino ulergarriakoak izango lirarteke islandiarrentzat, internazionalagoak bait dira.

Badira euskaraz antzekorik ez daukaten hitzak ere. Agertzen diren izenordainak, *for mi* eta *for ju*, ingelesetikoak dira. (12) adibidean agertzen den *mala* espainolezkoa, ez da euskaraz erabiltzen⁵. Hamargarren adibidean agertzen den *cavinit* 'ezer ez', De-en-en ustez agian *cavi-nit* izango litzateke, bi hitz hain zuzen, euskaraz bezala. Bigarren parteak, *nit* 'ez', jatorri germanikokoa dirudi; lehen partea zer den, aldiz, ez dago batere garbi.

Ortografiatzeko bitxikeriak ulertzeko, kontutan hartu behar du-gu hitzak idatzi zituena islandiarra zela. Idazlea, noski, bere usadio ortografikoen arabera, entzun zuena kopiatzen saiatu zen.

2.2. Morfologia

Esan dezakegu truke-hizkuntza honek ez duela inolako morfologiarik. Hitzen tankera ez da aldatzen; hitz bakoitzak bakarrik forma bat du. Erro aldagaitzak ez du atzizki edo aurrizkirik hartzen. Aditzek ez dute komuntadurarik erakusten eta ez dakar-te denbora edo aspektuzko markarik.

Aditzen bukaera *-a* da: *presenta*, *trucka*, *travala*, *bocata*. Aditz-forma hauek indikatibo nahiz inperatibozko mezuak adierazteko erabiltzen dira, eta edozein aditz-aldi adierazteko: informazio hau testuinguru estralinguistikotik atera beharko lukete pidginaren erabiltzaileek. Aditzen subjektua eta objektua zeintzuk diren, testuinguru linguistikotik atera daiteke.

Izen eta adjektiboen forma aldacizinek ere *-a* bukaera daramate. Bukaera hori, dudarik gabe, euskararen artikulua da jatorriz. Hala ere, truke-hizkuntzan bukaera hau ez da artikulua, hitz-erroaren partea baizik. Horregatik, euskaraz artikulua ezin erabil daitekeen ere, *-a* bukaera agertzen da truke-hizkuntzaren esaldietan: *sey galsardia* 'sei galtzerdi', *berrua usnia* 'esne berria', *mala gissuna* 'gizon gaiztoa'. Ez dago kasu-markarik edo singular/plural beizketarik.

2.3. Joskera

Kasu-marka eta komuntadurarik gabe, erlazio gramatikalak (subjektua, objektua, etab.) soilik hitz-ordenaren bidez adierazten dira. Esan behar da islandiera eta euskararen ordena ez-markatuak

gutziz aurkakoak direla eta truke-hizkuntzaren ordenak islandierarekin antz handiagoa duela⁶. Truke-hizkuntzaren ordena normala edo ez-markatua Subjektua—Aditza—Objektu Ez-zuzena—Objektu Zuzena dela dirudi. Izan ere, hizkuntza gehienetan, subjektua objektua baino lehenago agertzen da esaldian, ordena ez-markatuan. Horretarako badago joera kognitibo bat, dirudicenez. Aditza objektua baino lehen paratzen da truke-hizkuntzan. Hori da ordena ez-markatua islandieraz, baina ez euskaraz. Hala ere, ordena hori onargarria da euskal joskeran ere.

Esaldi inperatiboetan subjektua ez da azaltzen. Bi adibidetan, (10) eta (14), subjektua aditzaren atzean agertzen da. (14) galdera bat da eta seguru aski intonazioak interpretazio ez-anbiguoak emango zion. (10), ordez, anbiguoak da. Badirudi badaudela bi interpretazio posible esaldi honetarako: alegia, ez dut ezer erosten eta ez iezadazu ezer eros: *for mi* subjektua nahiz objektua izan daiteke, kasu-markarik ez dagoenez gero.

Hamabigarren adibidean, kopula (*zara*) isilpekoa da. Hori da egoera normala pidgin eta kreolera gehienetan.

Izen-multzoaren barruan, adjektiboa izenaren aurrean doa, islandieraz eta beste hizkuntza germanikoetan bezala, eta ez izenaren atzean, euskaraz bezala: *berria bura* 'gurin berria'.

Gure truke-hizkuntzak preposizio edo postposiziorik badaukan, ez dago batere garbi. Izenordainarekin, *for* partikula agertzen da; baina, agian, partikula hau ez da morfema independentea. Agian, izenordainik gabe, bakarrik adibide batean agertzen zaigu, zazpigarren esaldian. Baina kasu honetan ere, partikularen interpretazio sintaktikoa guztiz iluna da. Postposizioa da ala atzean utzitako preposizioa? Antzeko egiturak erabiltzen dira ingelesez eta hizkuntza eskandinaviarretan galderetan (*who did you buy that for?*).

Laburtzeko, esaldi hauek truke-hizkuntza murriztu bat isladatzen dute. Kode honetan, azalpenak, galderak eta aginduak egin daitezke, baina denborazko edo aspektuzko xehetasunak ezin adieraz daitezke. Gauzak trukatzeko bai, baina askoz gehiagotarako ez dirudi oso tresna aproposa. Truke-hizkuntza hau bere lehen etapan zegoen mementu hartan. Seguru aski han geratu zen, garrantzi izan gabe, hamazortzigarren mendeko lehen urteetan euskal arrantza-industria pikutara joan bait zen.

Ikusi dugunez, euskal arrantzaleen truke-hizkuntza, hiztegiaren aldetik, euskararen umea zen, hein handi batean. Joskerak, berriz, itxura germanikoagoa zuen.

3. Euskal truke-hizkuntzaren hedadura

Gureganaino heldu den dokumentua Islandian aurkitua da. Bada-kigu, orduan, euskal truke-hizkuntza Islandian entzuten zela, garai batean. Arrazoizkoa dirudi pentsatzeak, truke-hizkuntza bera Ipar Atlantikoko beste portuetan ere erabiltzen zutela euskal bale arrantzaleek. Ikuspegi honetatik begiratuta, urte horietan euskarak iritsi zuen hedadurari buruz egin diren baiezpenez batzuk askoz sinesgarriagoak dira. Carlos Clavería-k esaten digu euskara hizkuntza ezaguna eta tratuetan oso erabilia zela Ipar Europako portu nagusi guztitan⁷:

Desde Bilbao a Koenisberg, en todos los grandes puertos, el euskera no era un idioma extraño, sino algo vivo, conocido por los negociantes y armadores del norte de Europa, porque con él se cerraban muchos tratos.

Baiezpen hau, dagoen moduan, ez da batere sinesterraza. Hala ere, Claveriak aipatzen duen "euskera" hori euskal truke-hizkuntza bazen, orduan ez dago problemarik hori sinesteko. "Euskera" hori, ezpairik gabe, askoz errazkiago ikasiko bide zuten ipar-europarrek, benetako euskara baino. "Euskara"ren ordeztu "euskal truke-hizkuntza" ulertzen badugu, itxuraz are exajeratuagoa den beste baiezpen honek, alegia, Ternuako inditarrek euskara ulertzen zutela, ez dirudi ezinezko gauza. Halako kontraerak aurkitzen dira hamazazpigarren mendeko idazleen liburuetan. M. CiriQuiain-Gaiztarrok horrelako gauzak esaten dituzten bi idazle aipatzen ditu, Lancre eta Lope de Isasti, eta esaten digu, hori dena, dudarik gabe, gehiegikeria dela⁸.

CiriQuiain-Gaiztarrorentzat, Lancre-k *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et des démons* izeneko liburuan esaten diguna, alegia "que los vascos traficaban desde antiguo con Canadá sin que los canadienses quisieran tratar con los franceses en otra lengua que no fuera la vasca" (214. or.), benetako gaskonada da. Ni, noski, bat nator, Kanadako inditarrak euskaraz mintzaten zirela han ulertzen badugu. Hala ere, agian dena ez da norbaitek asmatu-

tako gezurra. Nik esango nuke, baiezpen "exajeratu" horiek, partez gutxienez, egiazkoak direla. Ez dago problemarik sinesteko euskaldunek Europako portuetako tratuetan kode linguistiko erraz bat garatu eta gero, arrotzekin kode simple horretan mintzatzaren ohituz, tresna hori Kanadako biztanleekin ere erabili zutela. Goian aztertu dugun truke-hizkuntzak ez dirudi batere zaila, hitz guztiak ezezagunak badira ere; euskal truke-hizkuntza frantsesa edo edozein hizkuntza natural baino askoz errazagoa izango litzateke Kanadako inditarrentzat ere. Frantsesek, euskaldunak kanadarrekin mintzatzaren zirela ikusiz, pentsatuko zuketena euskaraz hitz egiten zutela. Beharbada, inditarrek ere hori uste zuten. Nik esango nuke, "inditar euskara-dunen" istorioan ez zegoela gezur kontzienterik. Inditarrek euskaldunekin hitz egiten zuten, eta euskaldunek eta inditarrek erabiltzen zuten hizkuntzak, agian, euskararen "doinua" zuen, hitzak, neurri batean, euskal hitzak bait ziren. Hizkuntza hori, noski, ez zen euskara, ezta gutxiago ere. Hala ere, euskaraz ez zekitenek euskaratzat hartuko zuketena.

J.I.H.

- (1) Ikus BROCH, Ingvild eta Ernst H.: *Russenorsk: et Pidginsprak i Norge*, Novus, Oslo, 1981.
- (2) HALL, Robert: *Pidgin and Creole Languages*, Cornell Univ. Press. Ithaca eta London, 1966, 12. or.
- (3) Ikus SANKOFF, Gillian: *The Social Life of Language*, Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1980.
- (4) DEEN, Nicholaas G.H.: *Glossaria Duo Vasco-Islandica*, H.J. Paris, Amsterdam, 1937.
- (5) Hala ere, gogora gaitezen kopla zahar honetaz: "Ala zalagarda/zalagarda mala/zalagarda gaisto/Oñaztarra oondaco". (MICHELENA, Luis: *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, Madrid, 1964, 93. or.).
- (6) Xehetasun gehiagotarako, ikus. HUALDE, José Ignacio: "Icelandic Basque Pidgin", in: *Journal of Basque Studies in America*, 5 (1984), 41-59. or.).
- (7) CLAVERIA, Carlos: *Los vascos en el mar*, Aramburu, Iruñea, 1966, 83. orr.
- (8) CIRIQUIAIN-GAIZTARRO, M.: *Los vascos en la pesca de la ballena*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia, 1961.